



Universiteit
Leiden
The Netherlands

De zeereis als kweekvijver van Indonesisch nationalisme (1850-1940)

Veer, C.B. van 't; Roosman, L.M.; Gustinelly, E.; Nuriah, Z.; Clerq, M. le

Citation

Veer, C. B. van 't. (2022). De zeereis als kweekvijver van Indonesisch nationalisme (1850-1940). In L. M. Roosman, E. Gustinelly, Z. Nuriah, & M. le Clerq (Eds.), *50 Jaar studie Nederlands in Indonesië* (pp. 211-223). Depok: Fakultas Ilmu Pengetahuan Budaya Universitas Indonesia Depok. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3505498>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3505498>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De zeereis als kweekvijver van Indonesisch nationalisme (1850-1940)

Coen van 't Veer

In Nederlandstalige romans over de bootreis tussen Nederland en Nederlands-Indië tussen 1850 en 1940 is een gecomprimeerde versie van de koloniale samenleving te vinden. Uit de analyse van deze romans en korte verhalen over deze overtocht blijkt dat in de representatie van de gekoloniseerden er tussen 1850 en 1940 een belangrijke verandering is te zien, namelijk de transformatie van inheemsen in Indonesiërs.

Coen van 't Veer is verbonden aan de opleiding Dutch Studies van de Universiteit Leiden en is redacteur/penningmeester van *Indische Letteren*. In 2020 promoveerde hij op *De kolonie op drift*, een dissertatie over fictie over de reis per mailboot tussen Nederland en Indië (1850-1940). Samen met Gerard Termorshuizen publiceerde hij in 2018 *Indisch leven in Den Haag (1930-1940), Een groots en meeslepend leven; Dominique Berretty – Indisch persmagnaat* en in 2021 *Door de ogen van Dodo Berretty, het leven van een vergeten fotograaf*. Met Rick Honings en Jacqueline Bel is Coen van 't Veer redacteur van de literatuurgeschiedenis *De postkoloniale spiegel; de Indische letteren herlezen* (2021). Email: c.b.van.t.veer@hum.leidenuniv.nl.

Voor 1940 was de reis per schip de gebruikelijke manier van vervoer tussen Nederland en Nederlands-Indië. In de periode 1850-1940 duikt in de romans en korte verhalen over die zeereis een opmerkelijk beeld op. Op de schepen die tussen ‘moederland’ en kolonie voeren, ontstond een microkolonie: een gecomprimeerde versie van de koloniale samenleving. Vrijwel alle geledingen van de koloniale gemeenschap waren aan boord vertegenwoordigd. Zij zaten enkele weken op een beperkte oppervlakte met elkaar opgescheept. Het is daarom geen wonder dat er veel romans en korte verhalen zijn geschreven over het leven aan boord: verhalen vol extreme emoties, harde botsingen en bijzondere lotsverbindingen. In de verhalen over de zeereis gaat echter ook de koloniale ideologie schuil, waarmee de Europeanen de koloniale overheersing meenden te kunnen legitimeren.

In *De kolonie op drift* (2020) heb ik 43 Nederlandstalige romans en korte verhalen geanalyseerd op hoe in de *contact zone* van het schip de koloniale identiteit wordt gerepresenteerd en geconstrueerd. Deze reisverhalen geven een bijzonder goed beeld van de koloniale verhoudingen. De fictie biedt een beschrijving van én een format voor het gewenste koloniale gedrag en de juiste koloniale houding en mentaliteit. De contemporaine lezer in het ‘moederland’ of in de kolonie kon daaraan aflezen wat de ‘juiste’ koloniale instelling, gedragingen en opvattingen waren.¹ In de koloniale samenleving waren zaken als stand, status en gender van groot belang, maar het belangrijkste onderscheid in de koloniale ideologie werd bepaald door etniciteit. Huidskleur en afkomst waren bepalend voor het onderscheid tussen koloniatoren en gekoloniseerden. Racisme vormde kern van het Europese koloniale denken.

In de representatie van de laatsten is er tussen 1850 en 1940 een belangrijke verandering te zien, namelijk de transformatie van inheemsen in Indonesiërs. Alhoewel alle onderzochte bronnen in het Nederlands door Europeanen zijn geschreven omdat er geen romans of korte verhalen over de zeereis door Indonesiërs zijn gevonden;² hieruit had een zeer waardevolle tegenstem kunnen klinken.³ Toch kan deze metamorfose door middel van een postkoloniale analyse van de representaties van gekoloniseerden in de Nederlandstalige koloniale fictie zichtbaar worden gemaakt.

¹ John M. MacKenzie heeft in een viertal werken laten zien hoe het imperialisme in het ‘moederland’ werd gepromoot. Zie MacKenzie 1984, 1986, 1995, en 2011.

² Zie voor een verklaring hiervan Suprihatin & Van 't Veer 2021, p. 277-278.

³ Boehmer heeft in *Indian Arrivals 1870-1915* laten zien hoe belangrijk deze teksten zijn voor de representatie van de (voormalige) gekoloniseerden en voor de wijze waarop deze zich tot de koloniatoren verhouden. Boehmer 2015, p. 1-72.

Inheemse bedienden

Tot 1870 werd de zeereis vooral per zeilschip om Kaap de Goede Hoop gemaakt, maar na de opening van het Suezkanaal in 1869 had de reiziger tot 1895 de keuze: de traditionele, langzame zeilroute om de Kaap of de modernere, snellere tocht per stoomschip door het nauwe kanaal tussen Port Said en Suez.⁴ Uit de verhalen over de zeereis blijkt dat tot 1895 voor Europeanen een zekere mate van acculturatie vereist en gewenst is om te kunnen slagen in de het wingewest Nederlands-Indië.⁵ Na het passeren van de evenaar of het Suezkanaal vindt er een omslag plaats in het gedrag en de mentaliteit van de passagiers. Boven de equator en Port Said gelden Europees-continentele waarden en normen, eronder koloniale. Op de reis van Nederland naar Indië leren vanaf die grens de oudgasten aan de baren hoe zij zich moeten aanpassen aan het bestaan in de kolonie.

In de negentiende-eeuwse koloniale maatschappij zijn alle westerlingen dus in meer of mindere mate geaccultuureerd of verindischt, zo blijkt uit de geanalyseerde teksten. Een van de oorzaken daarvan is gelegen in het feit dat er in Indië dan nog nauwelijks Europese vrouwen zijn. Westerse mannen wonen vaak – meestal ongehuwd – samen met een inheemse ‘huishoudster’, een *njai*, van wie zij leerden zich aan te passen aan een leven in de tropen. Daarbij moest het onderscheid tussen Europeanen en inheemsen overigens wel duidelijk merkbaar blijven: de westerling die al te zeer verindisch waren, werden uitgestoten door de witte koloniale elite. Uit de relaties tussen Europese mannen en inheemse vrouwen kwamen ook kinderen voort, de zogeheten Indo-Europeanen. In de romans en korte verhalen over de overtocht tot 1895 komen zij veelvuldig voor. Er is daarbij een opmerkelijk onderscheid te zien tussen Indo-Europeanen met een lichte huidskleur en zij die donkerder getint zijn. Daarbij geldt: hoe lichter de tint van de Indo-Europeaan, des te beschaafder hij is.⁶ Er is dus sprake van een geleidelijk in elkaar overvloeien van de koloniale etniciteiten, een fenomeen dat met de term *shade bar* wordt aangeduid.⁷

In postkoloniale analyses van representaties van verindischte Europeanen en Indo-Europeanen valt op dat hun ‘oosterse’, primitief geachte eigenschappen steeds worden teruggevoerd op de invloed van inheemsen.⁸ In het koloniale discours staan de inheemse bewoners van de koloniën, de gekoloniseerden, onderaan de

⁴ Het Suezkanaal was zo nauw dat het geen optie was om er met een zeilschip doorheen te varen.

⁵ Er zijn overigens subtiele verschillen op te merken tussen de representatie van koloniale identiteit in verhalen over de zeil- en stoomvaart. Zie Van 't Veer 2020, p. 130-136.

⁶ Dat geldt nog sterker voor Indo-Europese vrouwen. Vrouwen worden doorgaans anders gerepresenteerd dan mannen. Voor hen gelden er nóg strengere normen. Mathijsen 2002, p. 24 en 31-32; Stoler 1991, p. 427; Gelman Taylor 1988, p. 210.

⁷ Meijer 2004, p. 27 en Boudewijn 2016, p. 18-20.

⁸ Kemperink 2001, p. 98-99 en Boudewijn 2016, p. 231-244.

beschavingsladder. Ook zij hebben in het koloniale discours een ideale koloniale identiteit. Zij worden gezien vertegenwoordigers van een lagere, primitievere beschaving en daarmee automatisch ondergeschikt aan de Europeanen, die volgens de koloniale ideologieën de boven alles verheven westerse beschaving representeren.

Boehmer ziet de koloniale literatuur als het verhaal van de *white men*.⁹ Alleen hún wederwaardigheden komen aan bod. In de romans over de zeilreis ligt de focus inderdaad steeds op de belevenissen van de westerlingen. Inheemsen spelen daarin nauwelijks een rol. Zij komen slechts op de achtergrond voor en geven hoogstens een koloniaal tintje aan de vertellingen, maar verder worden ze nauwelijks opgemerkt. Zo worden ze gemarginaliseerd. De verhalen over de zeilreis dragen het beeld uit dat alleen de Europeanen belangrijk zijn en de inheemsen niet of nauwelijks.

Uit postkoloniale studies blijkt dat de kloof tussen Europeanen en inheemsen in de koloniale literatuur wordt vormgegeven door nog een ander patroon van representeren van inheemsen, namelijk door *othering*. Door in kolonialistische verhalen eigenschappen en gewoonten van de inheemsen die afwijken van die van de Europeanen, vast te stellen en vervolgens nadrukkelijk als negatief te verbeelden wordt het onderscheid benadrukt én gecreëerd tussen de zogenaamd ‘inferieure’ gekoloniseerden en de zichzelf superieur achtende kolonisatoren. Bij het analyseren van de representaties van de gekoloniseerde inheemsen is het zinvol te kijken naar aan hen toegekende eigenschappen die dit ideologische beeld uitdragen en schragen.¹⁰ Boehmer geeft aan dat in koloniale verhalen het vergelijken van gekoloniseerden met dieren of kinderen een veelvoorkomend patroon is waarmee de inferioriteit van inheemsen onderstreept wordt.¹¹ Ook Meijer treft in de Indische literatuur geregeld vergelijkingen aan tussen inheemsen enerzijds en dieren anderzijds. In haar analyses laat zij zien dat deze koppeling de inheemse bevolking ‘dehumaniseert’ doordat deze op één lijn wordt gesteld met de dierenwereld. Meijer schrijft dat de vergelijking van zwarte mensen met apen een racistische toep is en dat veel negentiende-eeuwse aanhangers van de evolutietheorie wetenschappelijk meenden aan te kunnen tonen dat zwarte mensen, en zwarte vrouwen in het bijzonder, aapachtige lichamelijke karakteristieken hadden behouden.¹²

Ronduit schrijnend is de komisch bedoelde passage uit Van Nieveelts *Onder zeil* (1891) waarin het achtjarige verindischte kind *sinjo* Alfons zijn inheemse verzorgster het bloed onder de nagels vandaan haalt. Het kind beseft dat hij zijn baboe de baas is

⁹ Boehmer 2005, p. 62-75.

¹⁰ Boehmer 2005, p. 75-81.

¹¹ Zie de vorige noot.

¹² Meijer 2005, p. 128-129, 149 en 153-155.

en maakt hier misbruik van door haar fysiek en mentaal te treiteren. Het achtjarige ventje krijgt daarbij op sadistische wijze bijval van een stuurman:

Dat nu de kleine duivel haar schopte en kneep, haar *anak babie* [kind van een varken] en *loe monjet* [jij aap] schold, dit verdroeg het oude schepsel met bewonderenswaardige lijdzaamheid. Maar als stuurman Klopper tussenbeide kwam, en, quasi de partij voor haar opnemende, den Sinjo toevoegde: “Foei, *djangan*, Alfonsje! dat mag je niet zeggen, dat is niet waar! *Baboe Julia tidak monjet! Tida, tida! Djoega monjet banjak lebeh bagoes deri baboe Julia!* (Baboe Julia is geen aap! Neen, neen! Een aap is immers veel mooier dan baboe Julia)”; of wel, met nog wreeder scherts: “Neen, Alfonsje, neen! Je kunt aan baboe Julia haast niet zien dat zij een aap is. *Tjoba lihat! Betoel, betoel, seperti orang!* (Kijk maar! ’t is zoowaar net een mensch!)” – dan ontstak zij in eene toemelooze woede, en kronkelde zich en tandenknarste en stiet inderdaad aapachtige kreten uit, waarbij Klopper zich de breede schonken vasthield en zijnen breeden mond van oor tot oor spalkte van het lachen.¹³

De majoor besluit de stuurman ‘ernstig’ over deze belediging te onderhouden. Bij deze vermaning hoeft de stuurman echter niet al te lang stil te staan, want de majoor is nog niet uitgesproken of het draaiorgel begint te spelen en er wordt door alle opvarenden, onder wie de majoor en de stuurman, vrolijk gedanst. Erg zwaar wordt er dus niet aan het gebeurde getild. Bovendien blijkt uit de beschrijving van het gedrag van baboe Julia in het citaat dat ook de verteller haar ‘aapachtige’ gedragingen toedicht.

Ook het andere, hierboven genoemde patroon van *othering*, waarin Europeanen zich ten opzichte van Aziaten verhouden als volwassenen jegens kinderen, komt geregeld in de geanalyseerde verhalen voor. Een bijzonder geval is Narud uit *Licht- en schaduwbeelden uit het hedendaagsch Amsterdam*. Als inheemse man staat hij op een van de laagste treden van de etnische ladder, maar ondanks zijn afkomst wordt hij in de roman als held gerepresenteerd, als een personage met superieure kwaliteiten. Tijdens het vertellen van zijn levensverhaal vergelijkt Narud zichzelf echter met een kind wanneer de verhouding tussen gekoloniseerden en kolonisatoren ter sprake komt. Hiermee benadrukt hij juist zijn status als ondergeschikte.¹⁴ Hij begeleidt als trouwe lijfwacht de kleine Willem van Groeneveld op zijn zeereis naar Nederland. Narud speelt een heldenrol door Willem tot twee keer toe het leven te redden: één keer als deze overboord gevallen is en door een haai opgegeten dreigt te worden, de andere keer als het schip bij Texel vergaat. Beide keren doet Narud dat met gevaar voor eigen leven.

Narud is dan wel een inheemse held, hij blijft ingebed in het koloniale discours. Als heldhaftige, sterke en onverschrokken man vertegenwoordigt hij het stereotype van de nobele wilde, die wel degelijk – hoe kan het ook anders? – ondergeschikt is aan

¹³ Van Nievelt 1891, p. 93.

¹⁴ Panchaud 1878, p. 131.

de witte ‘meester’. Narud is een mens die dicht bij de natuur staat. Hij is vlug, gespierd, en voelt lang van tevoren aan wanneer er een storm opsteekt. Hij wordt ‘Maleijer’ genoemd, ‘Neger’, ‘onbeschaafde Indiaan’, ‘inboorling van Java’ en ‘die man met zijn heidenschen naam’.¹⁵ Als Narud aan boord vertelt over zijn afkomst, blijkt ook uit zijn verhaal wel heel nadrukkelijk de superioriteit van de Europeaan, waarbij de inheemse mens zich volgens de koloniale ideologie van die tijd uiteindelijk moet neerleggen. Hij is trouw aan zijn meester en vormt daarmee in termen van het koloniale discours een ideale inheemse onderdaan.¹⁶

Ook de ideale inheemse vrouw wordt als dienend gerepresenteerd. Meestal worden deze vrouwen slechts op terloopse wijze beschreven. Zo is er in ‘Een Huwelijk met den handschoen’ sprake van ‘een zwarte meid, die met eene familie naar Europa was gegaan en thans terug werd gezonden’.¹⁷ Kennelijk kan er door haar Europese baas naar believen over haar beschikt worden. Op de schepen zijn inheemse vrouwen op de achtergrond te vinden als baboes. Zij zijn ‘lijfmeiden’ van vrouwen met een Europese status of zorgen voor de kinderen van de Europese elite. In *Bijna verloren* zingen de baboes voor de kinderen aan boord met jammerende stem slaapliedjes als ‘nina bobo’. Als de hutten zijn verwoest in een storm, dient een baboe voor de kinderen zelfs als meubelstuk: “De arme baboe is nogal zwaarlijvig, al is zij klein, en haar uitgestrekte beenen en schoot dienen meer dan ééne tot hoofdkussen of zitplaats”.¹⁸

Het wordt in de onderzochte fictie dus als vanzelfsprekend geacht dat Europeanen de meerdere zijn van de inheemsen. Deze figureren in de verhalen slechts als bijfiguren, als bedienden die op de schepen nauwelijks een rol van belang spelen. Ze hebben het aan boord meestal niet best. Aan de andere kant blijkt uit het onderzochte corpus dat de inheemse bedienden een onmisbare schakel vormen in het koloniale systeem. Zij doen het werk dat de koloniale elite uit statusoverwegingen niet wil en kan verrichten. Dat zorgt er tegelijkertijd voor dat die elite in behoorlijke mate afhankelijk is van de inheemse onderlaag.

Van inheemsen naar Indonesiërs

Na 1895 verandert de ideale koloniale identiteit ingrijpend als gevolg van de ingezette beschavingsmissie en de daarmee gepaard gaande verwestering en modernisering van de kolonie. Bij de Europeanen dringt het besef door dat de kolonie niet langer als wingewest kan worden geframed. Het was de tijd waarin de ethische politiek in opkomst was. Dit beleid was “gericht op het onder reëel gezag brengen van de gehele

¹⁵ Panchaud 1878, p. 102, 103, 172, 296, 304.

¹⁶ Panchaud 1878, p. 126.

¹⁷ Boëseken 1853, p. 134.

¹⁸ Frank 1880, p. 42.

Indonesische archipel en op de ontwikkeling van land en volk in de richting van zelfbestuur onder Nederlandse leiding en naar westers model.”¹⁹ De ethische politiek was een soort ontwikkelingshulp die het welzijn en de welvaart van de inheemsen zou moeten verbeteren. Het idee was dat de inheemsen zich zouden ‘associëren’ met Nederland. De inheemse bevolking moest rijp gemaakt worden om met behoud van eigen cultuur samen te leven met de koloniale overheerser. Dat gebeurde onder meer door het geven van Nederlands onderwijs aan de Indonesische elite. Maar tegelijkertijd moesten de westerse en de oosterse leefwerelden strik van elkaar gescheiden worden.

In de literatuur over de overtocht is goed te zien welke gevolgen deze ethische politiek op langere termijn had. Uit twee romans over de overtocht klinken ook andere geluiden ten opzichte van de inheemsen in de koloniale samenleving. Zo geeft in de roman *Zoutwaterliefde* van Melis Stoke uit 1929 gedurende twee hoofdstukken de Soedanese hutbediende Saimin zijn visie op wat er zoal op de mailboot gebeurt. Dat levert een beeld op van de inheemse man dat in het licht van die tijd progressief te noemen valt. Het is bijzonder dat een inheemse man de focalisator is in een koloniale roman, waarbij een poging is gedaan de koloniale wereld vanuit de cultuur en denkwereld van de inheemse mens weer te geven. De lezer krijgt sympathie voor Saimin omdat hij meegenomen wordt in Saimins belevingswereld en hem van binnenuit leert kennen. Dit zorgt ervoor dat de lezer zich enigszins met dit inheemse personage gaat identificeren. Het is bijzonder dat een inheemse hutbediende een belangrijke stem in een roman krijgt, al wordt deze toegekend door een westerse auteur in een humoristisch boek, waarin alle lagen van de koloniale samenleving bespot worden. Er blijft hier dus wel sprake van een westers perspectief op inheemse ideeën.²⁰

Dat een Soedanese man Europeanen een spiegel voorhoudt, is een vorm van kritiek die als een daad van emancipatie gezien kan worden. Saimin hekelt het gedrag van de Europeanen aan boord, die zich in zijn optiek nogal idioot gedragen. Deze kritiek op de Europeanen is vaak komisch bedoeld, maar tegelijkertijd haarscherp en raak, zo schemert in de roman door. Melis Stoke heeft zijn boodschap dan weliswaar vernist met een laagje humor, maar dit kan niet verhullen dat uit zijn boek blijkt dat de inheemse mens langzamerhand politiek bewust wordt. De inheemse personages transformeren zo in Indonesiërs. Saimin kent bijvoorbeeld de naam van Semaoen (1899-1971), de voorzitter van de communistische PKI, al weet hij van Semaoen slechts dat zijn naam de Europeanen schrik aanjaagt. De politiek is volgens Saimin een middel om carrière te maken en het volk te ontdoen van zijn koloniale onderdrukker. Europeanen zijn volgens hem niet te vertrouwen. Saimin ziet zichzelf als een

¹⁹ Locher-Scholten 1981, p. 201.

²⁰ Zie Meijer 2005, p. 128.

nationalistische spion, maar beschouwt de politiek voornamelijk als middel om te stijgen op de sociale ladder:

Men kan ook een groot man zijn wanneer men niets bezit maar welbespraakt is. Dan krijgt men een hoog salaris. En dat is de politiek. Mijn volk maakt zich ook op tot de politiek, en langs die weg zal ik een groot man worden. Daarvoor moet mijn volk eerst leren dat hoge geboorte geen rechten geeft en dat bezit berust op diefstal. Ik zal ze dat alles leren wanneer ik als hadji terug zal keeren en zeggen dat het de wil van Allah is dat we allen gelukkig zijn doordat geen langer werkt of zwaarder werk verricht dan de ander. Zoo wil het ook Lenin, maar dat is gevaarlijk om te zeggen, want men mag niet willen zooals Lenin maar wel als Allah. Bovendien is toean-Lenin een Europeaan, en de politie haat hem omdat hij heeft vermoord en gestolen. Maar toean-Allah is gevreesd en hij is een der onzen en bedriegt ons niet.²¹

In dit citaat is de Indonesische mengvorm van communisme en islam te vinden. De nationalist Saimin bekijkt de Europeanen met wantrouwen. Dat geldt zelfs voor de witte mensen die het klaarblijkelijk goed met de inheemsen voorhebben: de Europese communisten. Saimin luistert echter “met aandacht naar hun woorden om die later te kunnen overbrengen aan mijn volk, dat verdient te heerschen over Javanen en Amboneezen, Atjehers en Balineezen.” De laatste opmerking laat zien dat de inheemsen zich steeds meer gaan keren tegen de Europese koloniale machthebbers, en al vatten mensen als Saimin de manier waarop dit zal geschieden, hier en daar vanuit westers perspectief kennelijk nogal knullig op, het feit ligt er. Saimin beschouwt zijn tijd op een mailboot als een leerschool. Tijdens de reis heeft hij de gelegenheid om zijn vijanden te bespioneren. Zijn tactiek is te doen alsof hij niet verstaat wat Europeanen tegen elkaar zeggen.²²

Dat Saimin soms zaken maar half veinst te begrijpen, wordt – hoe komisch soms bedoeld – ook verbeeld als een uiting van politiek bewustzijn. Door zijn werk aan boord van mailschepen heeft hij zich een goed beeld kunnen vormen van de Europeaan.

Ik ken ze: hen die vloeken en razen, en hen die zachtmoedig zijn en ons daarmede bedriegen. Ik versta hun taal en ik weet hoe ze doen wanneer ze onder elkander zijn. Ook ken ik de middelen waarmee ze tot eer en voorspoed geraken. Maar ik ken ook hun zwakheden en ik weet dat ze slaven zijn van hun vrouwen en van hun zucht tot praten en handelen. Dat alles leert men op een schip.²³

De inheemse bedienden zien alles aan boord en hebben in *Zoutwaterliefde* een wezenlijk andere visie op de gebeurtenissen op het schip dan de Europeanen. Ze zijn

²¹ Stoke 1930, p. 108.

²² Stoke 1930, p. 107-108, 113. Het citaat staat op p. 107-108.

²³ Stoke 1930, p. 107.

vanwege hun positie vaak getuige van zaken die voor de meeste Europeanen verborgen blijven of moeten blijven.

Dat geeft een interessante omdraaiing te zien. In de ogen van het Indonesische personeel aan boord zijn de Europeanen juist onbeschaafd. De westerlingen staan voor de inheemsen garant voor onrust. In de liefde gedragen de witte mensen zich bijzonder merkwaardig. Ook gokken ze, drinken ze en maken ze onderling vaak ruzie. Feesten aan boord fungeren als katalysator van onbeschaafd gedrag van de witte kolonistoren. Zo bezorgen ze de Aziatische hutbedienden veel extra werk door hun uitspattingen. Saimin verklaart veel van de merkwaardige gedragingen van de Europeanen uit het negeren van de 'adat' (sociale leefregels, omgangsnormen en traditionele gebruiken) en uit het tartten of negeren van bovennatuurlijke krachten door de Europeanen. Het inheemse personeel aan boord is er getuige van dat veel Europeanen zich aan boord misdragen en een naarmate de reis vordert toenemend gebrek aan beschaving tonen. Ook Saimin komt tot die conclusie. Daarbij is het symbolisch dat juist deze Indonesische hutbediende aan het slot van de roman het laatste woord krijgt:

Pas aan het eind van de reis [...] wanneer zij het schip verlaten zullen, met al hun bagage en koffers en kisten... dan zal dit schip plotseling hol en leeg zijn, want de onrust waarvan de wereld vervuld was, zwermt met de Westerlingen mee, waar ze gaan, gelijk een zwerm muskieten om de moeizaam door de modder der sawahs wadende karbouwen, prikkelend hun lichamen, verblindend hun oogen en boosaardig gonzend aan hun ooren [...] zonder ophouden, zonder rust [...] tot aan het eind der aardsche kwellingen en het begin van die der vertwijfeld zwerfende geesten [...]. Dat toean-Allah hen behoeft.²⁴

Een dergelijke ontwikkeling in denken is te zien in *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo* van E. du Perron. Daarin nemen de witte hoofdpersonen het op voor hun mannelijke zeebaboe Rasidi. Op het eerste gezicht lijkt dat een even ambivalente positie te zijn als die ten opzichte van Saimin in het vorige boek. Tenslotte blijft Rasidi een Javaanse bediende van witte 'werkgevers'. Ook bemerkt Ducroo dat door de verhalen van zijn zeebaboe Rasidi 'het eeuwige wantrouwen tussen Europeaan en Oosterling' in hem is gewekt.²⁵ Toch is er in deze novelle ook iets anders aan de hand. Ducroo breekt in zijn verhaal namelijk een lans voor een gelijkwaardige behandeling van de koloniale onderdanen.²⁶

Een schrijnend voorbeeld van hoe deze raciale verhoudingen liggen, vormt een voorval met de mannelijke zeebaboe Rasidi op het KPM-schip, waarmee de familie van Singapore naar Batavia reist. In tegenstelling tot de situatie op de Deense mailboot

²⁴ Stoke 1930, p. 250.

²⁵ Du Perron 1990, p. 43-45.

²⁶ Ook zijn biograaf Kees Snoek is deze mening toegedaan. Snoek 2005, p. 780.

blijkt het rassenonderscheid geïnstitutionaliseerd te zijn aan boord van de KPM-schepen. Rasidi, die tien jaar in Holland heeft gewoond, is op het Deense schip behandeld als een Europeaan. Hij sliep in een behoorlijke hut en heeft goed te eten gekregen. Op het Nederlandse schip wordt hij echter geacht aan dek te slapen en krijgt hij reglementair geen koffie of thee, niets dan water, rijst en een stukje vis. Als bed krijgt hij twee planken als stutten. Voor een matras had hij zelf maar moeten zorgen. De Ducroos zijn zeer verontwaardigd over de behandeling die Rasidi op het Nederlandse schip moet ondergaan. Zij vinden het verblijf aan boord een beproeving, omdat er een ouderwetse, hiërarchisch-koloniale sfeer heerst. Ducroo merkt hierover op: "Ik heb zelden zo het gevoel gehad van samenhooken met pratende biggen."²⁷

In het verlengde daarvan spreken Ducroo en een Joodse juwelier over het Indonesische nationalisme, dat in het boek overigens nog 'inlands nationalisme' wordt genoemd.²⁸ De juwelier, die in de novelle als burgerlijk-koloniaal geldt, weet niet te antwoorden op Ducroos vraag wat hij denkt dat de nationalist liever willen: democratie of hun vorsten terug. De 'kleinburgerlijke' man blijkt al die jaren in Indië niets opgestoken te hebben van wat er bij de inheemse medemens leeft. Ducroo en hij spreken over de behandeling die Rasidi aan boord moet ondergaan. De Joodse juwelier zegt,

dat ik [Ducroo] vijftien jaar ben weggeweest en zeker alles vergeten ben, want dat de inlander niets liever doet dan op de grond slapen; deze boy komt uit Holland en is verwend. Ja, en hij zelf, heus, is pro-Javaan, niemand zo goed als hij voor de Javanen; hij is werkelijk niet als de oude planter, die anti-Jood is! Vroeger zou ik die planken waarschijnlijk ook niet zo erg gevonden hebben, enz. Ik antwoord dat dit alleen zou getuigen voor de *besmetting* door deze opvattingen, én dat ik mij nu, *als Europeaan*, dan ervoor schaam.²⁹

De juwelier debiteert vervolgens nog meer van dit soort volgens Ducroo bekrompen koloniale generaliserende 'wijsheden'. Zo zouden Javanen onbetrouwbaar, langzaam en onhygiënisch zijn. Arthur en Jane Ducroo walgen van de man en zijn conservatieve koloniale opvattingen. Een dag later tekent Arthur Ducroo de cynische gedachte op dat men altijd rekening moet houden met het analfabetisme van lieden die nooit van Multatuli gehoord hebben, maar zich Javanenkenners wanen en met de hand op het hart verzekeren dat de Javaan niets zo heerlijk vindt als op de blote grond slapen.³⁰

²⁷ Du Perron 1990, p. 83 en 88-89. Het citaat staat op p. 88-89,

²⁸ Du Perron 1990, p. 25.

²⁹ Du Perron 1990, p. 84.

³⁰ Du Perron 1990, p. 87.

Ook met de oude planter spreekt Ducroo over de politiek in Indië. De opvattingen van de oude planter doen Ducroo denken aan hoe zijn vader en diens vrienden jaren geleden schamperden over de ethische richting. De planter is verontwaardigd over het feit dat een gouverneur-generaal bij zijn afscheid publiekelijk de hand heeft geschud van zijn *djongos* (bediende).³¹ Dat zijn ouderwetse gedachten volgens de Ducroos. Zij zijn het er principieel mee oneens dat inheemsen worden behandeld als minderen van de witte mensen, iets dat door anderen als vanzelfsprekend wordt ervaren. De Ducroos nemen het in *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo* op voor de inheemsen. Zij verdiepen zich in het Indonesische nationalisme en hebben er begrip voor. De novelle van E. du Perron is het boek van een dissident, waarin de intellectueel en de burgerman op ideologisch gebied lijnrecht tegenover elkaar staan. Ducroo probeert in discussies aan boord het raciale denken van Europeanen en het Indonesische nationalisme aan de orde te stellen, maar de intellectueel ontmoet bij de kleinburgerlijke medereizigers noch begrip voor, noch besef van de zich wijzigende koloniale verhoudingen.

Besluit

De progressieve geluiden uit sommige verhalen van het corpus kunnen als een voortzetting van de oude ethische idealen gezien worden. In de visie die uit deze teksten spreekt, wordt namelijk een lans gebroken voor een gelijkwaardiger behandeling van de gekoloniseerden. In twee van die verhalen doet zich de uitzonderlijk situatie voor dat de ontwikkeling van inheemsen naar Indonesiërs zelfs op begrip en sympathie kan rekenen. Dat slechts twee van de dertien verhalen dit progressieve standpunt uitdragen, is een goede afspiegeling van de situatie aan boord, waar een minderheid van intellectuelen de voorhoede van een modern Europa vertegenwoordigt. Ook al gaat het hier slechts om twee teksten, zij geven wel degelijk een verandering weer in de representatie en constructie van de ideale koloniale identiteit van de gekoloniseerden. Daarin valt namelijk de ontwikkeling van inheemsen tot Indonesiërs te bespeuren.

Uit enkele verhalen over de overtocht per mailboot uit de periode na 1925, blijkt dat een meerderheid van minder ontwikkelde Europeanen zich aan boord – onder de ogen van het Indonesische personeel – gedraagt op een wijze die afbreuk doet aan het kolonialistische beeld van een superieure westerse beschaving, die de koloniale overheersing in ogen van de kolonisatoren zou moeten legitimeren. Deze Indonesiërs nemen op de schepen bovendien niet slechts het onbeschaafde gedrag van deze

³¹ Du Perron 1990, p. 62.

Europeanen waar, maar ook de scherpe afkeuring hiervan door de minderheid van Europese intellectuelen, die als voorhoede van de westerse beschaving gelden.

In enkele verhalen is te zien dat de Indonesiërs een kritische houding ten opzichte van het kolonialisme aannemen. De *contact zone* van het schip functioneert voor de Indonesische bedienden als een observatorium. De kennis die zij hier over de Europese kolonisatoren opdoen, is zeer bruikbaar in het kader van de groeiende nationalistische ambities. Het zelfbewustzijn van de Indonesiërs en het verzet tegen de koloniale overheersing krijgen daardoor een stimulans. De mailboten zijn op die manier te zien als een kweekvijver van Indonesisch nationalisme.

Bibliografie

- Boehmer, Elleke. 2005. *Colonial & Postcolonial Literature; Migrant Metaphors*. 2^e druk. London: Oxford University Press.
- Boehmer, Elleke. 2015. *Indian Arrivals 1870-1915: Networks of British Empire*. Oxford: Oxford University Press.
- Boëseken, Suzanna Maria. 1853. "Een huwelijk met den handschoen", in: Poll, Mr. W. van de (red.) *Gelderland: tweemaandelijksch tijdschrift voor Nederlands letterkunde*. Deel 2. Tiel 1853. pp. 113-176.
- Boudewijn, Petra. 2016. *Warm bloed. De representatie van Indo-Europeanen in de Indisch-Nederlandse letterkunde (1860-heden)*. Hilversum: Verloren.
- Frank, M.C. 1880. *Bijna verloren*. Haarlem: Erven F. Bohn.
- Gelman Taylor, Jean. 1988 *Smeltkroes Batavia. Europeanen en Euraziaten in de Nederlandse vestigingen in Azië*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Kemperink, M. G. 2001. *Het verloren paradijs. De literatuur en de cultuur van het Nederlandse 'fin de siècle'*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Locher-Scholten, Elsbeth. 1981. *Ethiek in fragmenten; Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische Archipel, 1877-1942*. Utrecht: HES.
- MacKenzie, John M. 1984. *Propaganda and Empire; Manipulation of British Public Opinion, 1880-1960*. Manchester/New York: Manchester University Press.
- MacKenzie, John M. (ed.). 1986. *Imperialism and Popular Culture*. Manchester/New York: Manchester University Press.
- MacKenzie, John M. 1995 *Orientalism; History, theory and the arts*. Manchester/New York: Manchester University Press.
- MacKenzie, John M. (ed.). 2011. *European empires and the people. Popular responses to imperialism in France, Britain, the Netherlands, Belgium, Germany and Italy*. Manchester/New York: Manchester University Press.
- Mathijsen, Marita. 2002 *De gemaskerde eeuw*. Amsterdam: Querido.
- Meijer, Hans. 2004. *In Indië geworteld; De twintigste eeuw*. Amsterdam: Bakker.
- Meijer, Maaike. 2005. *In tekst gevat: inleiding tot de kritiek van representatie*. 2^e druk. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Nievelt, C. van. 1891. *Onder zeil*. Leiden: Van Doesburgh.
- Panchaud, G.W.H. [1878-1881]. *Licht- en schaduwbeelden uit het hedendaagsch Amsterdam. Geschiedkundige Roman*. Vier delen. Amsterdam: Eisendrath.

- Perron, E. du. 1990. *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo*. 3^{de} druk. Amsterdam: Nijgh & van Ditmar.
- Snoek, Kees. 2005. *E. du Perron. Het leven van een smalle mens*. Amsterdam: Nijgh & van Ditmar.
- Stoke, Melis. 1930. *Zoutwaterliefde. Kroniek van een reis per mailboot*. 2^{de} druk. 's-Gravenhage: Leopold.
- Stoler, Ann Laura. 1991. "De fatsoenering van het imperiale rijk. Ras en seksuele moraal in de twintigste-eeuwse koloniale culturen", *De Gids* 154: 418-447.
- Suprihatin, Christina & Coen van 't Veer. 2021. "Twee Indonesische stemmen: Suwarsih Djojopuspito en Arti Purbani", in: Rick Honings, Coen van 't Veer & Jacqueline Bel (eds), *De postkoloniale spiegel. De Nederlands-Indische letteren herlezen*, pp. 277-292. Leiden: Leiden University Press.
- Veer, Coen van 't. 2020. *De kolonie op drift. De representatie en constructie van koloniale identiteit in fictie over de zeereis tussen Nederland en Nederlands-Indië (1850-1940)*. Hilversum: Verloren.